

θετικά εἰκονίσεις τοῦ Ἡρακλείτου κλαίοντος καὶ τοῦ Δημόκριτου γελῶντος. Χαρακτηριστικώτερος εἶναι ὁ σχετικὸς πίναξ τοῦ Bramante († 1514) ὁ ἀποκείμενος εἰς τὴν Πινακοθήκην Βρεγα τοῦ Μιλάνου. Ἐχομεν ἀκόμη παραστάσεις σκηνῶν ὁλοκλήρων ἐκ τῆς ζωῆς ἐνὸς ἐκάστου, ὅπως εἶναι αἱ ἐκ τοῦ Φαίδωνος σκηναὶ τοῦ Correggio († 1534) ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῆς Πάριος καὶ τοῦ Davin († 1825) εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον Νέας Ὑόρκης. Πλήρης κλασσικῆς ἐκφράσεως εἶναι ὁ πίναξ « Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος » τοῦ Feuerbach († 1880).

Β' - ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. Ἡ γνώμη περὶ προσλεύσεως ἐκ τῆς ἀποκρύφου Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας.

Τὰ δημοσιεύματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐν ἐκκλησίαις καὶ μοναῖς εἰκονίσεις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν κατὰ κύριον λόγον ἀπασχολοῦντο μὲ ἐξέτασιν τοῦ θέματος ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς. Μόνον παρεμπιπτόντως ἀνεφέροντο εἰς ἐρμηνείας περὶ τοῦ φαινομένου.

Ὁ Βέης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐκτενὲς ἄρθρον του εἰς τὸ Byzantinisch-Neugriechische Jahrbuch τοῦ 1928 θεωρεῖ, ὅτι πηγὴ τῶν εἶναι ἡ Θεοσοφία, στηριζόμενος κυρίως εἰς τὰ κείμενα τῶν εἰληταρῶν τῶν σοφῶν, τὰ ὅποια φέρονται καταγεγραμμένα εἰς τὴν « Ἐρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς ». Ταῦτα, λέγει, ἔχουν σχέσιν πρὸς τοὺς « Χρησμοὺς τῶν ἑλληνικῶν θεῶν », τοὺς κυκλοφοροῦντας ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος († 491)¹. Ὁ Stefanescu ἐπίσης τονίζει ὅτι « ἡ πηγὴ τοῦ θέματος εὐρίσκειται εἰς στενὴν σχέσιν μὲ τὴν λαϊκὴν φιλολογίαν τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος, ἀπαρτισθεῖσαν ἀπὸ ἀναγνώσματα καὶ μεταφράσεις συχνὰ βεβιασμένας τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος »².

Τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει ἐπιμονώτερον ὁ A. v. Premerstein εἰς τὸ ἔργον του « Ἕλληνες ἐθνικοὶ σοφοὶ ὡς προάγγελοι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἰς χειρόγραφα καὶ ἐκκλησιαστικὰς εἰκόνας »³. Οὗτος ἐστηρίχθη εἰς συλλογὰς χειρογράφων τῆς μεσαιωνικῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, τὴν ὁποίαν

1. Παράβ. ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 117 - 119.

2. Stefanescu J., Contribution à l'étude des peintures murales valaques, Paris (Geuthner), 1928, σελ. 162 - 163.

3. Premerstein A. von, Griechisch-heidnische Weise als Verkünder christlicher Lehre in Handschriften und Kirchenmalereien, « Festschrift der Nationalbibliothek in Wien » hergb. zur Feier des 200 jährigen Bestehens des Gebäudes, Wien 1926. Oestereichische Staatsdruckerei, σελ. 647 - 666.

ἐμελέτησε κατ' ἑκτασιν. Ἀναφέρει 1) τοὺς « Χρησμοὺς τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν » περὶ Χριστοῦ, κυκλοφοροῦντας ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος (ἔκδοσις Κ. Buresch), 2) « Συμφωνίαν ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ θεόπνευστον γραφήν » (ἔκδοσις Τ. Β. Pitra), 3) « Ἀποσπάσματα μὲ χρησμοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ρήτρας ἐθνικῶν σοφῶν », 4) « Χρησμοὺς καὶ Θεολογίας Ἑλλήνων φιλοσόφων » (Συλλογὴ Bentley καὶ ἄλλαι τινές), 5) « Προφητείας τῶν ἑπτὰ σοφῶν περὶ Χριστοῦ », ὡς καὶ τὰς παραλλαγὰς τῶν χειρογράφων τῶν, 6) « Ἀρμόδια, ρησίδα Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀγγέλλεσθαι ρίζαν », 7) « Οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι εἶπον περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ » κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ (ἔκδοσις Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως).

Ὁ Premerstein παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι τὴν ἔρμηνείαν τοῦ φαινομένου δὲν δύναται νὰ παράσχη τὸ κείμενον τῶν εἰληταρίων τῶν σοφῶν, τὸ καταγραφόμενον ὑπὸ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης, ἀφοῦ τῶν αὐτῶν σοφῶν εἰς ἄλλας ἐκκλησίας τὰ εἰλητάρια λέγουσιν ἄλλα λόγια, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἶναι ἄλλα. Ἀποκλίνει ὁθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴν ἔρμηνείαν τοῦ ὅλου φαινομένου τὴν δίδουν αἱ ὑπ' αὐτοῦ διαγραφεῖσαι παραλλαγὰι τῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, ὁπόθεν, φρονεῖ, ἐπήγαγε τὸ ὅλον φαινόμενον. Τὴν γνώμην του ταύτην ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Stefânescu.

Ἐν προκειμένῳ ὅμως καὶ ὁ Premerstein καὶ ὁ Stefânescu ἀποκλείουν μίαν τρίτην ἔρμηνείαν. Μήπως ἡ ἐκδήλωσις αὕτη ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν υπεύθυνον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, εὗρισκομένην οὐχὶ εἰς ἀπόκρυφα κείμενα, ἀλλὰ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων σοφῶν, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες πατέρες ἀνεζήτησαν νοήματα ὑψηλῆς θρησκευτικότητος καὶ οὐχὶ χωρὶα κατὰ λέξιν λαμβανόμενα. Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης τάσεως, περιορισθείσης μόνον εἰς ἐκκλησιαστικὰ κέντρα μελέτης καὶ παιδείας, ἀνέκυψε ὕστεροχρόνως μία μίμησις καταλήξασα εἰς παραστάσεις καὶ καταγραφάς, ἐχούσας τὴν προσφιλῆ εἰς τὰ πλήθη μορφήν τοῦ παραδόξου καὶ μυστηριώδους.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην θὰ ἐνισχύσῃ ἡ θεώρησις τῶν ἀντιλήψεων τῆς πρωτοῦ Ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας περὶ τῆς σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἐκεῖθεν, φρονούμεν, ἐξεπήγαγεν ἡ ἐξεικόνισις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν ὡς μία ἐκ τῶν μορφῶν τοῦ ἐκφραστικοῦ ἐκείνου συμβολισμοῦ, τοῦ τόσον ἀναπτυχθέντος ἐν τῷ Χριστιανικῷ Ἑλληνισμῷ τῆς Βυζαντινῆς περιόδου.

2. Ἡ περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντίληψις ὡς ἀποκαλύψεως καὶ ἡ καθοσίωσις τῶν σοφῶν.

Τὴν σχέσιν Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ βλέπομεν διασαφουμένην ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ρητῆς μνείας τῶν Εὐαγγε-

λιστιῶν. Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τὸ ἀποκληθὲν Ἑλληνικὸν Εὐαγγέλιον, ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν ὅτι, ὅτε Ἕλληνες ἤθελον «τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν» καὶ ἐζήτησαν τὴν μεσολάβησιν τῶν δύο Ἑλληνωνύμων μαθητῶν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀνδρέου, τότε ἀνεφώνησεν ὁ Κύριος «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῆ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»¹. Ἡ φῆσις αὕτη ἀδιαλείπτως ἐπιστεύετο, ὅτι καθηγίαζε τὸν κλῆρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν πνευματικῶν ἀθλημάτων καὶ τῶν ἀναγεννητικῶν ἐπιδιώξεων τῆς νέας πίστεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ εὐαγγελίῳ διαπορίᾳ τῶν Ἰουδαίων «μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας»², μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐγγύτητος τῆς νέας διδασκαλίας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν.

Ὁ Παῦλος διδάξας ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ παλαιστάτου εὐρωπαϊκοῦ βήματος, τοῦ καθιερώσαντος τὸ λειτούργημα τοῦ λόγου πρὸς πειθῶ τῶν πολλῶν, τὴν σύναψιν τῆς νέας πίστεως πρὸς ἑλληνικὰς φιλοσοφικὰς διδασκαλίας κηρύττει. Λέγει ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὐτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων κύριος οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται πρᾶσδεόμενός τις, αὐτὸς δίδους πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν Θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλάφησειαν αὐτὸν καὶ εὖροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν»³.

Ὁ Παῦλος λέγει ταῦτα ὡς γεννηθεὶς καὶ παιδευθεὶς ἐν Ταρσῷ, πόλει ἰδρυθείσῃ ὑπὸ τοῦ Τριπτολέμου, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Στράβων, ζήσας τὸ 65 π.Χ. - 23 μ.Χ., γράφει ὅτι «τοσαύτη τοῖς ἐνθάδε ἀνθρώποις σπουδὴ πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον ἅπασαν γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴ τινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ φιλοσόφων γεγόνασιν»⁴. Θὰ εἶχε γνωρίσει ὁ Παῦλος ἐκεῖ τὰ διδάγματα Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα «μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἀίδιον καὶ ἀθάνατον καὶ πολλὰ εἶδος»⁵, ὅτι «τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἀἷρ καλούμενος (= τὸ πνεῦμα) ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ

1. Ἰωάννου 12, 20 - 23.

2. Αὐτόθι 2, 35.

3. Πράξ. 17, 24 - 28.

4. Στράβωνος, Γεωγραφικά, ΙΔ', 673. Ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ὁ Στράβων σημειώνει ὅτι Ταρσεῖς φιλόσοφοι ἦσαν, Στωϊκοὶ μὲν οἱ Ἀντίπατρος, Ἀρχέδημος, Ἀθηνόδωρος ὁ Κορδυλίων καὶ Ἀθηνόδωρος ὁ Σάνδωνος, Ἀκαδημαϊκὸς ὁ Νέστωρ, ἑκλεκτικοὶ οἱ Πλουτιάδης καὶ Διογένης, τραγικὸς δὲ ποιητὴς ὁ Διονυσίδης.

5. Ἀπόσπασμα 8 (Diels).

γράφ μοι τοῦτο Θεός δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πᾶν ἀφίχθαι καὶ πάντα διατιθέναι καὶ ἐν παντί ἐνεῖναι καὶ ἔστιν οὐδὲ ἐν ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου»¹. Θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὸν Φίληβον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου τονίζεται ὅτι «ἄπειρον ἐν τῷ παντί πολύ, καὶ πέρας ἱκανόν καὶ τις ἐπ' αὐτοῖς αἰτία οὐ φαύλη, κοσμοῦσα τε καὶ συντάττουσα ἐνιαυτούς τε καὶ ὥρας καὶ μῆνας, σοφία καὶ νοῦς λεγομένη δικαιοτάτ' ἄν»². Τοῦτο δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ἀφοῦ εἰς τὸν ἴδιον λόγον τοῦ ὑπεθυμίζει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὅσα εἶχον γράψει περὶ μενοειτίας ὁ Στωϊκὸς Κλείνθης³ καὶ ὁ ἀστρονόμος Ἄρατος ὁ Σολεύς⁴, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες σοφοὶ καὶ ποιηταί, ὧν τὴν ὁμοίαν ρῆσιν «τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν» ἐνεθυμείτο ἐκ τῶν σπουδῶν του κατὰ λέξιν ὁ Παῦλος.

Ὅπως ὁ Χριστὸς διδάσκων οἰκοδομεῖ ἐπὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, οὕτω καὶ οἱ πατέρες ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς οἰκοδομεῖ τὴν ἐξάπλωσίν του ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τῶν καλλιεργηθεισῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Ἀπολογητὴς Ἰουστίνος (100-166 μ.Χ.), φιλόσοφος καὶ μάρτυς, βλέπει τόσον ὁμοίαν τὰς διδασκαλίας ὠρισμένων Ἑλλήνων φιλοσόφων πρὸς τὰς χριστιανικὰς, ὥστε νὰ γράψῃ, ὅτι «οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, ὅσον ἐν Ἑλλησι Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς»⁵. Διὰ μὲν τὸν Σωκράτην θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὴν διδασκαλίαν του, ὅτι «τὸ θεῖον τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστιν, ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν καὶ πάντα ἀκούειν καὶ πανταχοῦ παρῆναι καὶ ἅμα καὶ πάντων ἐπιμελεῖσθαι»⁶, διὰ δὲ τὸν Ἡράκλειτον ὅτι «λόγος αἰὲν ἔων» διέπει καὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅτι «οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἐν πάντα εἶναι», καὶ ὅτι «ἄλογον κἀκεῖνο δόξειεν ἄν, εἰ ὁ μὲν ὄλος οὐρανὸς καὶ ἕκαστα τῶν μερῶν ἅπαντ' ἐν τάξει καὶ λόγῳ καὶ μορφαῖς καὶ δυνάμεσι καὶ περιόδῳ, ἐν δὲ ταῖς ἀρχαῖς μηδὲν τοιοῦτον, ἀλλ' ὥσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένων ὁ κάλλιστος κόσμος»⁷.

Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ περὶ λόγου διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου ἐν Ἐφέσῳ ἦτο τόσον ἰσχυρὰ καὶ ζῶσα, ὥστε ὁ Ἰωάννης, γράφων τὸ Εὐαγγέλιόν του ἐπίσης ἐν Ἐφέσῳ, νὰ μεταχειρισθῆ ἐν τῷ προοιμίῳ του τὴν Ἡρακλείτειον ὁρολογίαν, πλημμυρισμένην ὅμως μὲ φῶς καὶ ἀπηλλαγμένην ἀπὸ τὴν σκοτεινότητα τῶν συμβολισμῶν τοῦ γηγενοῦς φιλοσόφου.

Ὅτι ἡ ρίζωσις τῆς φιλοσοφικῆς μονοθεΐας ἐν Ἐφέσῳ ἦτο μεγάλη συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Παῦλος, ἐλθὼν ἵνα κηρύξῃ ἐκεῖ, ἀφοῦ

1. Ἀπόσπασμα Β.

2. Φίληβος 30 C · D.

3. Ὑμνος εἰς τὸν Δία, παρὰ Στοβ. Ἐκλ. I, 2, 12.

4. Ἄρατου, Φαινόμενα Β.

5. Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α, 46.

6. Σενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα I, 4, 18.

7. Ἀποσπάσματα I, 50, 124.

«εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ», ἐπειδὴ οἱ ἐν αὐτῇ ἐσκληροῦντο καὶ ἠλείθουν, «ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο». Ἡ ἐν τῇ σχολῇ δὲ ἐκείνῃ διδαχὴ ὑπερίσχυσε τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ὄχλου, τοῦ κρουγάζοντος «μεγάλῃ ἢ Ἀρτεμὶς Ἐφεσίων»¹.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς μονοθείας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν θὰ ἐξαρθῇ μὲ ἀπόλυτον σαφήνειαν ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα (140-220 μ.Χ.), τὸν κατόπιν μακρῶν προσωπικῶν ἀναζητήσεων, φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν, διαστείλαντα τὰ κοινὰ στοιχεῖα Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Οὗτος εἰς τὸν Προτρεπτικόν του τονίζει, ὅτι «πᾶσιν ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώποις μάλιστα δὲ τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν ἐνέστακται τις ἀπόρροια θεϊκῆ»². Εἰς τοὺς Στρωματεῖς διαγράφει τὸν ῥόλον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς παιδαγωγίης θρησκευτικῆς³ ἀναλόγου πρὸς τὴν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Προσθέτει, ὅτι εἶναι «μία μὲν ἢ τῆς ἀληθείας ὁδός, ἀλλ' εἰς αὐτὴν καθάπερ εἰς ἀέναον ποταμὸν ἐκρέουσι τὰ ρεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν»⁴. Παρουσιάζει δὲ τὸ συγκεκριμένον τοῦ ἀενάου τούτου ρεύματος κεκαθαρμένης θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, καίτοι ἡ χαμηλοτέρα εἰδωλολατρεία ἄφηνε τὴν ἐντύπωσιν καθολικῆς ἰσχύος. Τὸ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀφειτηρίας ρεῦμα τὸ θεωρεῖ ὡς ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, μὲ τὴν διάκρισιν τῆς διδασκαλίας του εἰς ἀκούσματα διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ μαθήματα διὰ τοὺς ὀλίγους⁵. Τὸ βλέπει νὰ συνεχίζεται διὰ τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἔργον περὶ φύσεως «ἐπικεκρυμμένην τὴν τοῦ συγγραφέως βούλησιν ἐπιδείκνυται», ὥστε «δι' αὐτὸ τοῦτο σκοτεινὸς προσηγόμενται»⁶.

Ἡ περίπτωσις τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους ὡς καὶ ὁ κίνδυνος, ὃν εἶχε διατρέξει πρὸ τούτου ὁ Ἀναξαγόρας συνέβαλον εἰς τὸ νὰ διδάσκη διὰ συμβολισμῶν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων. Τὸν Πλάτωνα ἐπικαλεῖται κατὰ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ ὁ Κλήμης λέγων: «Πῆ δὴ οὖν ἐξιχνευτέον τὸν Θεὸν ὡς Πλάτων;»⁷ ὡς ἀπάντησιν παραθέτει τὸ χαρακτηριστικὸν χωρίον

1. Πράξεις Ἀποστόλων, 19, 8-11 καὶ 28-32.

2. VI, § 68.

3. «Πάντων μὲν αἴτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν μὲν κατὰ προηγούμενον, ὡς τῆς τε διαθήκης τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας, τῶν δὲ κατ' ἐπακολούθημα, ὡς τῆς φιλοσοφίας. Τάχα δὲ καὶ προηγουμένως τοῖς Ἑλλησιν ἐδόθη τότε πρὶν ἢ τὸν κύριον καλέσαι καὶ τοὺς Ἑλληνας, ἐπαιδαγώγει γὰρ καὶ αὐτὴ τὸ Ἑλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοῦς Ἑβραίους εἰς Χριστόν». Στρωμ. I, V § 28.

4. Στρωματεῖς I, V § 29.

5. Ἀπόθεσις V, 9 § 60.

6. Ὁμοίως V, 8 § 51.

7. Προτρεπτικὸς 6, § 64.

τοῦ Τιμαίου τὸ λέγον: «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν»¹.

Τονίζει ἀκόμη ὁ Κλήμης, ὅτι ὁ Πλάτων τὴν ἀλήθειαν παριστᾷ ὡς λόγον τοῦ Θεοῦ, ὅταν λέγῃ εἰς τὸν Φαῖδρον: «ἢ ἀχρώματος καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφῆς οὐσία ὄντως οὐσα ψυχῆς κυβερνήτη μόνῳ Θεῷ θεατῆ»². Ἐπικαλεῖται καὶ τὰ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Πλάτωνος σημειούμενα, ὅτι τὰ περὶ θεῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ γράφονται λεπτομερῶς, ἀλλὰ μόνον νὰ σημαίνονται, ἵνα μὴ πλῆτῳσιν εἰς χεῖρας βεβήλων καὶ ἀπαιδευτῶν³.

Σημειοῖ ἐπίσης τὰ εἰς τὸν Μένωνα τοῦ Πλάτωνος γραφόμενα ὅτι «ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδακτόν, ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγιγνομένη ἄνευ νοῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται»⁴. Κατὰ τὸν Κλήμεντα ὁ αὐτὸς Θεός, ὅστις ὑπῆρξε χορηγὸς τῶν δύο διαθηκῶν, τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς, εἶναι καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ⁵.

Ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ μεγάλοι Ἑλληνες φιλόσοφοι ἀντετάχθησαν κατὰ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ ἠγωνίσθησαν, ἵνα καθαρῶς ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πᾶν τὸ μὴ θεοπρεπὲς στοιχεῖον, θὰ συνεχισθῆ ἀδιαλείπτως καὶ μετὰ τὸν Κλήμεντα. Μὲ ἔμφρασιν καὶ ἔτι μεγαλυτέραν εὐρύτητα κηρύττεται ἀπὸ τὸν Μέγαν Βασίλειον (330-379 μ.Χ.) εἰς τὸ ἔργον του «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων». Τονίζει οὗτος ὅτι «καὶ ποιηταῖς καὶ λογοποιοῖς καὶ ρήτορσι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμιλητέον, ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ὠφέλειά τις ἔσεσθαι»⁶. Εἶναι, λέγει, ἀπαραίτητος ἡ παιδεία ἐκ τούτων διὰ θρησκευτικὰς ἀνατάσεις, ἀφοῦ καὶ «Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνυ» «τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασιν ἐγγυμνασμένος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ Τοῦ ὄντος»⁷. Ὑποδεικνύει εἰς τὰ καθ' ἕκαστον τοὺς ὠφελοῦντας ἑλληνικοὺς λόγους. Οὕτω ἐξαίρει τὸν Ὅμηρον, διότι λέγει: «πᾶσα ἢ ποιήσις τῷ Ὁμήρῳ ἀρετῆς ἐστὶν ἐπαι-

1. Τιμαίος 28 C.

2. Στωματεῖς V, 3 § 16.

3. Αὐτόθι V, 10 § 66. Τὰ σχετικὰ χωρία ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὰ ἑξῆς: «Φραστέον δὴ σοι δι' αἰτιγμάτων, ἵν' ἂν τι ἢ δέλτος ἢ πόρτου ἢ γῆς ἐν πτωχαῖς πάθῃ, ὃ ἀναγοδὸς μὴ γνῶ... Εὐλαβοῦ μέντοι μήποτε ἐκπέσῃ ταῦτα εἰς ἀνθρώπους ἀπαιδευτούς». Ἐπιστολὴ β', 312-314. «Ἄλλ' οὐτε ἀνθρώποις ἠγοῦμαι τὴν ἐπιχειρήσιν περὶ αὐτῶν (τῶν μεγίστων) λεγομένην ἀγαθόν, εἰ μὴ τισιν ὀλίγοις, ὅπόσοι δυνατοὶ ἀνευρεῖν αὐτοὶ διὰ σμικρᾶς ἐνδείξεως». Ἐπιστολὴ ζ', 341 E.

4. Ἐνθα ἀνωτέρω V, 13 § 84.

5. Μένων 100.

6. «Ὁ αὐτὸς Θεός ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαιν χορηγός, ὃ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἑλλησιν, δι' ἧς ὃ παντοκράτωρ παρ' Ἑλλησι δοξάζεται». Στωματεῖς VI, 5 § 42.

7. «Πρὸς τοὺς νέους» II, 35.

8. Αὐτόθι III, 13.

ρος»¹. Συγκρίνει τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ εὐρίσκει εἰς αὐτὰς παράλληλα διδάγματα. Π.χ. τὸ Εὐαγγελικὸν παράγγελμα, ὅτι «τῷ τύπτουσι κατὰ τῆς σιαγόνης καὶ τὴν ἐτέραν παρέχειν» τὸ ἔχομεν, λέγει, ἐν ἐφαρμογῇ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Σωκράτους οὐδόλως ὀργισθέντος κατὰ προσώπου παροινούντος, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκτύπησε μέχρι νὰ τοῦ προκαλέσῃ πληγὰς εἰς τὸ μέτωπον². Τὸ «μὴ ὁμῶσαι ὀλως» τοῦ Χριστοῦ, λέγει, τὸ ἐδίδασκε μὲ ἔμφρασιν ὁ Πυθαγόρας, μέχρι σημείου, ὥστε ὁ μαθητὴς του Κλεινίας, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ τὴν τιμωρίαν τριῶν ταλάντων δι' ὄρκου, προστίμησε νὰ πληρώσῃ ταῦτα, ἀντὶ νὰ ὁμῶσῃ, καίτοι θὰ ἐπρόκειτο περὶ εὐορκίας³. Τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καταδίκην τοῦ «βίου ἡδονικοῦ» καὶ τὴν προβολὴν τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς, ὡς ἠνιόχου κατευθύνοντος τὸ ἄρμα αὐτῆς καὶ ἐπιβαλλομένου εἰς τοὺς δυσηλίους Ἴππους ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμοειδές⁴, παραβάλλει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου κατὰ τῆς πορνείας, ἀκαθαρσίας, πάθους, ἐπιθυμίας κακῆς, πλεονεξίας, ὀργῆς, θυμοῦ, κακίας, βλασφημίας, αἰσχρολογίας, ψεύδους⁵. Τὰ κατὰ τῆς πλεονεξίας διδάγματα τοῦ Σόλωνος⁶, τὰ γεννῶντα τὴν ἀδικίαν, ὑπενθυμίζει ὁ Βασίλειος ἐπίσης.

Τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Βασιλείου θὰ ἐκπροσωπήσουν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Γρηγόριος ὁ Νύσσης († 394), ὁ συμπατριώτης του καὶ συσπουδαστῆς του εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329 - 390), ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (347 - 407), οἵτινες καθοσιοῦν εἰς τὸ διηνεκές τὴν σύναψιν Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, λόγῳ τοῦ κύρους των ὡς θεμελιωτῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῆς νέας πίστεως, τόσον εἰς τὸν δογματικὸν τομέα, ὅσον καὶ εἰς τὸν τελετουργικὸν τῆς λατρείας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἔχομεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Δύσιν ὁμοίας ἀναγνωρίσεις περὶ τοῦ ρόλου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς ἄνοδον εἰς κεκαθαυμένην θρησκευτικότητα. Παράδειγμα ἡ ὁμολογία τῆς πρὸς τὸν θεὸν μεταστροφῆς τοῦ ἐκ τῶν μεγίστων πατέρων τῆς Δύσεως Ἀύγουστίνου. Εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις» του γράφει ὁ Ἀύγουστίνος, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις παρ' αὐτοῦ τοῦ διαλόγου τοῦ Κικέρωνος Hortensius ἢ περὶ Φιλοσοφίας, ὅστις εἶναι μίμησις τοῦ «Προτρεπτικοῦ εἰς Φιλοσοφίαν» διαλόγου τοῦ Ἀριστοτέλους⁷, ἐπέφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκατάλειψιν τῆς ὑλιστικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνύψωσιν πρὸς τὸ θεῖον. «Ille vero liber, λέγει, mutavit affectum meum,

1. Ἀυτόθι V, 26.

2. Ἀυτόθι VII, 26.

3. Ἀυτόθι VII, 50.

4. Ἀυτόθι IX, 75.

5. Πρὸς Κολοσσαεῖς 3, 5 - 9.

6. «Κατὰ τὸν Ἐξηκεστίδου Σόλωνα, ὃς φησι: Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται» (Πρὸς τοὺς νέους IX, 106).

7. Παράβ. Ἀριστοτέλους, Fragmenta (ἔκδοσις Rose), Προτρεπτικός.

et ad te ipsum, domine mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia... Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiae nomen graecum habet philosophiam, quo me accendebant illae litterae»¹.

Ἀνανέωσιν θὰ λάβῃ ἐν Βυζαντίῳ ἡ ἀντίληψις αὕτη κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα, οἷς ὁ Πατριάρχης Φώτιος († 897) προωθεῖ εἰς ἔξαρσιν τὰς ἑλληνικὰς σπουδὰς. Τώρα ἔχομεν προβολὴν παρὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος ἀνόδου ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον πρὸς τὰ καθόλου συνάδει πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ Πανδιδακτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 863 τάσεις. Τὸν Φώτιον θὰ ἀκολουθήσῃ σειρά μαθητῶν καὶ συνεχιστῶν, οἷοι εἶναι ὁ Ἀρέθας, ἐπίσκοπος Καισαρείας († 932), ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος², ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων (περὶ τὸ † 1070), ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Σιφυλῖνος († 1075), Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς († 1097). Τώρα θὰ καταστῇ τὸ Πανδιδακτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πανεπιστήμιον μὲ διάκρισιν Σχολῶν Φιλοσοφίας, Νομικῆς, Ἰατρικῆς καὶ θὰ ἀποκτήσῃ τόσον κῦρος, ὥστε νὰ ἀποβῇ ὑποδειγματικὸν καὶ διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀκόμη.

Ἡ περίοδος αὕτη ἀπὸ τοῦ 9^{ου} μέχρι τοῦ 11^{ου} αἰῶνος εἶναι περίοδος μεγάλων ἀγώνων διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ ἀγὼν ἔναντι τῶν Ἀράβων, ἡ νέα ἐμφάνισις τῶν Σελτζουκιδῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ τῶν Νορμανδῶν ἐν τῇ Δύσει, ἀπειλητικῶν ἐχθρῶν καὶ τούτων ἂν καὶ ὁμοπίστων, ἐπιβάλλει εἰς τὴν ἰθύνουσαν τάξιν τόσον τὴν πολιτικὴν, ὅσον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν νὰ ὀδηγήσουν τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμόν, ἵνα λάβῃ τὴν πλήρη αὐτοσυνείδησιν περὶ τῆς ὄντοτήτός του καὶ τῶν πηγῶν τοῦ ἔθνισμοῦ του. Ἀφ' ἑτέρου βλέπει μίαν πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἔναντι τῶν ἄλλων λαῶν, τὴν ὁποῖαν εἶναι πρόθυμος νὰ μεταδώσῃ ὑποβοηθῶν αὐτοὺς εἰς ἐξέλιξιν.

Οἱ Σλαῦοι προσέρχονται εἰς τὸν Χριστιανισμόν διὰ τῶν Θεσσαλονικέων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, οἱ ὁποῖοι ὁμοῦ μὲ τὴν νέαν πίστιν τοὺς διαμορφώνουν καὶ τὴν γραπτὴν τῶν γλῶσσαν, δημιουργοῦντες τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον Cyrillitza, ἀλλὰ καὶ εἰσάγοντες τὴν κατὰ βυζαντινὰ πρότυπα κρατικὴν οργάνωσιν.

Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔχομεν μετάδοσιν τοῦ τύπου τοῦ Πανεπιστημίου. Περὶ τὸ 1000 ἰδρύεται εἰς Bologna τὸ πρῶτον ἐν τῇ

1. Confessiones, III, 4.

2. Ὁ Μαυρόπουλος συνέταξε καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν Χριστὸν ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλουτάρχου λέγουσαν :

« Εἶπερ τινὲς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων
τῆ σῆς ἀπειλῆς ἐξελεσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλοισί μοι
ἄμφω γάρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπέφυκότες ».

Δύσει Πανεπιστήμιον κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Πανδιδασκητοῦ, ἀφοῦ ἡ Βολογνα εἶχε παραμείνει ἐπὶ μακρὰν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννης¹.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀποστέλλει εἰς Παρισίους κώδικας μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρωτότυπον, ἡ δὲ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀποστολῆς παρὰ τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς².

Ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν κρατικῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντίου ἐν τῇ Ἀνατολῇ γίνονται ἐπιδράσεις καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς. Οἱ ἐκεῖ ζῶντες λαοὶ ἔχουν ἡγεμονίας συμμάχους μετ' αὐτοῦ. Παράδειγμα οἱ Ἰβηρες. Οὗτοι ἀγωνίζονται μετὰ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν εὐχαριστως, διότι εἰς τοῦτο βλέπουν τὴν ἰδίαν τῶν ἐξασφάλισιν. Πρὸς τῇ πολιτικῇ ὁμως καὶ στρατιωτικῇ προστασίᾳ ζητοῦν καὶ πνευματικὴν βοήθειαν. Ἐχομεν ἀκριβῶς Ἰδρύματα Γεωργιανὰ (Ἰβήρων) ἐντὸς τοῦ κράτους, ἅτινα ἐκπαιδεύουν διὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα, ἀλλὰ καὶ γενικὴν παιδείαν ἑλληνικὴν παρέχοντα. Καὶ ἀνεφέρομεν τὰ τρία σαφῶς ἐγνωσμένα, ὡς Ἰδρυθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀθωνος (Ἰδρυθεῖσαν τὸ 979), τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ τῆς Ἱερουσαλήμ (1040) καὶ τὴν Μονὴν τῆς Πετριτσού τῆς Ροδόπης (1074).

Τὰ πρότυπα καὶ τῶν τριῶν τούτων ἰδρυμάτων θὰ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς βασιλευούσης. Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ προικοδοτήσεως Σχολῶν ἀνύψωνε τὴν αἴγλην τῆς αὐτοκρατορίας καὶ παρεῖχεν εἰς αὐτὴν ἕν στοιχεῖον ὑπεροχῆς ἐν συγκρίσει πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους λαοὺς, οἱ ὅποιοι, ὡς διεπιστώνεται ὑπελείποντο ὑπὸ ἔποψιν παιδείας καὶ ἐπιστήμης. Πρὸς ἕξαρσιν τοῦ δεδομένου τούτου καὶ πρὸς τονισμόν τῆς εὐρύτητος τῆς παιδευτικῆς προσπαθείας φαίνεται, ὅτι ἐγεννήθη ὡς κοινὸν βίωμα καὶ αἷτημα ἡ καθαγίασις τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης δι' ἐξεικονίσεως τῶν θεμελιωτῶν αὐτῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἐπιτελεσάντων ἱερὸν ἔργον, ὡς ἐτόνιζον γινῶμαι ἀρχαίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς εἶναι καὶ εἰσηγητὴς καὶ χορηγὸς διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Μονῆς τῆς Λαύρας, εἰς τὴν ὁποῖαν διασώζονται μέχρι σήμερον αἱ ἐκφραστικώτεραι ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν. Δὲν ἔδωκε λοιπὸν οὗτος μόνον τὰ χρήματα εἰς τὸν κίτορα τῆς Λαύρας Ἀθανάσιον τὸν Ἀθωνίτην³, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ καθίστων ταύ-

1. Παράβ. Messer A., Geschichte der Pädagogik, 1^e Bd., 2^e Aufl. Breslau 1931, σελ. 96 - 97.

2. Κατὰ τὸν Brehier ὁ Guillaume Le Breton εἰς τὸ Χρονικόν του τοῦ ἔτους 1210 λέγει ὅτι « εἰς Παρισίους ἀνεγινώσκοντο τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά », προσφάτως μεταφθεθέντα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μεταφρασθέντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν (Histoire de la Philosophie, τόμ. 1^{ος}, σελ. 637).

3. Παράβ. Σωτηρίου Γ., Τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐκδ. 2^α, Ἀθήναι, σελ. 24 - 26.

την πλούσιον ἐνδιαίτημα τόσον θρησκευτικῆς ἀνατάσεως ὅσον καὶ σπουδῆς. Ὅμοῦ μὲ τὰ χρήματα τὰ χειρόγραφα, τοὺς κώδικας καὶ τοὺς καλλιτέχνους ἀρχιτέκτονας καὶ ζωγράφους θὰ εἶχον μεταφερθῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ διαγράμματα τοῦ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος κατὰ τὸν Σωτηρίου ἀποκρυσταλλωθέντος¹ πλέον ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπικοῦ τῆς εἰκονογραφῆσεως.

Δυνάμεθα ὁθελῆν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ εἰκόνες τῆς Τραπεζῆς τῆς Λαύρας, μὲ τοιαύτην ἀριότητα διατεταγμέναι, προήρχοντο ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς βασιλευούσης κομισθέντα κατὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς πρότυπα.

Ὡς πρὸς τὴν κτίσιν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων αἱ πληροφορίες εἶναι σαφέστεραι. Ὁ Ἰωάννης Τορνίκιος, Ἰβηρ στρατηγός, εἶχε βοηθήσει ἐνεργῶς εἰς τὸ νὰ κατασταλῇ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Βάρδα Σκληροῦ. Ἐπειδὴ ἐπεθύμει νὰ διαμείνῃ ἐν Ἀθῶνι ἔλαβεν αὐτοκρατορικὴν χορηγίαν καὶ ἔκτισε τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων τῷ 979. Ὁ Ἰωάννης Νερούτσος στηριζόμενος εἰς τὴν «*Histoire de la Georgie, traduite par M. Brosset, St. Petersburg 1849*», γραφεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν Γεωργιανῶν χρονογράφων, εἰς ἄρθρον τοῦ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος γράφει: «*Ἀπὸ τῆς λείας, ἣν ἔφερον οἱ ὑπὸ τὸν Τορνίκιον στρατεύσαντες καὶ τὸν Βάρδαν Σκληρὸν ὡς καὶ τοὺς αὐτῷ βοηθοῦντας Πέρσας κατατροπώσαντες (971) Ἰβηρες πολεμισταί, ἰδρύθη παρὰ τῆς αὐγούστης Θεοφανοῦς ἡ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ἀθῶ μονὴ τῶν Ἰβήρων, τιμηθεῖσα ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ξενῶν τοῖς ἐκ τῶν Καυκασίων χωρῶν εὐσεβέσι προσκυνηταῖς, τοῖς δὲ μετροχομένοις τὴν κατὰ Θεὸν φιλοσοφίαν καὶ ὀργῶσι πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐξ Ἰβηρίας σπουδασταῖς ὡς τόπος μελέτης ἁγίος καὶ ἱερὸν φροντιστήριον. Ἡ αὐγούστα Θεοφανὸς ἐντελλομένη τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐκκλησίας καὶ σχολῆς ἀπέστειλεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Βυζαντίου τοὺς μέλλοντας ἐγεῖραι αὐτὰς ἐργάτας, τέκτονας καὶ καλλιτέχνους, χαριζομένη χρήματα καὶ δῶρα βασιλικά, ἔτι δὲ προάστεια ἐν Θεσσαλίᾳ τε καὶ Μακεδονίᾳ, μετὰ προκαθημένων παροίκων καὶ πολλὰς μετοχάς*»².

Ἄρα αἱ διασωζόμεναι μέχρις ἡμῶν ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν εἰς ἐκκλησίας ἔχουν παλαιότεραν ἀφαιτηρίαν ἀνερχομένην μέχρι τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος. Αὕτη ἐμφανίζεται ἐπιμονωτέρα ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀνατολῇ, χωρὶς νὰ λείπῃ καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν, ὡς ἔδειξε τὸ παραστατικώτατον παράδειγμα τῆς εἰκόνης τῆς Πίτσης. Ὁ συμβολισμὸς τῶν ἄστρον καὶ ἀκτίνων τῶν ἐξεικνουμένων μέχρι τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρ-

1. Ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 111.

2. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ', 1880, σελ. 51. Ὁ τίτλος τοῦ ἐκτενοῦς τούτου ἀρθροῦ εἶναι: «*Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι*», βιβλ. Α' (σελ. 5-109).

ξιν καὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τούτοις ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως, τόσον ἰσχυρᾶς, ὥστε τὰ ἔργα των νὰ βοηθοῦν τὸν Ἀκυινάτην εἰς τὰς θρησκευτικὰς του ἀνατάσεις.

Γ' - Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΙΚΟΝΙΣΕΩΣ

Ι. Ἡ ἐπιλογή τῶν εἰκονιζομένων προσώπων.

Ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν σώζονται μέχρι σήμερον εἰς ἑπτὰ μονὰς καὶ ἕξ ναοὺς, μεμαρτυρημέναί δὲ εἶναι διὰ τρεῖς εἰσέτι μονὰς καὶ δύο ναοὺς. Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ προηγουμένως ἡ παρουσίας τῶν δώδεκα προσώπων εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Λαύρας, ἣτις ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς, ὑποδεικνύει τὸν σχηματισμὸν ἑνὸς κανόνος εἰκονιζομένων σοφῶν. Ὁ ἐν τῇ Τραπέζῃ τῆς Λαύρας συμπλῖπει πρὸς τὸν βιβλικὸν ἀριθμὸν 12. Εἶναι οἱ Σωκράτης, Πυθαγόρας, Αἰαλῆα, Σόλων, Κλεάνθης, Φίλων, Ὅμηρος, Ἀριστοτέλης, Σιβύλλα, Πλάτων, Πλούταρχος.

Γνώρισμα ἐπιλογῆς ἦτο ἡ διδασκαλία τῶν προσώπων, ἐφ' ὅσον ἦτο συγγενὴς πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἦ φράσις Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, ὅτι «καὶ οἱ μετὰ λόγον βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσιν, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, ὅλον ἐν Ἑλλήσι Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς» ὑπεβοήθει εἰς τοῦτο. Οὕτω περιελήφθησαν πλὴν τοῦ Σωκράτους οἱ μεγάλοι ἰδεοκράται καὶ μονοθεῖσται Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Πλούταρχος. Ἐπίσης περιελήφθη ὁ Ὅμηρος, ἥδη ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καθοσιωθεὶς, ἀφοῦ ἡ ποίησις του «ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος». Ὁ Σόλων προστίθεται ὡς κῆρυξ καὶ νομοθέτης τῆς δικαιοσύνης. Ὡς πρὸς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν λοιπῶν πέντε, ἦτοι τοῦ Κλεάνθους, τῆς Σιβύλλης, τῆς Αἰαλῆας, τοῦ Γ' αἰωνοῦ καὶ τοῦ Φίλωνος ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Κλεάνθης.

Ὁ Κλεάνθης, στωϊκὸς φιλόσοφος, ἐπελέγη, διότι ἀνεγνωρίζετο ὡς ὑπερβὰς τὴν πολυθεΐαν. Ἦδη ὁ Πλούταρχος παρατηρεῖ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐδίδασκε «τοὺς ἄλλους θεοὺς ἅπαντας εἶναι γεγονότας καὶ φθαρησομένους ὑπὸ πυρός, τηκτοὺς ὥσπερ κηρίνους ἢ κασσιτερίνους ὄντας»¹. Ὁ Κλήμης σημειώνει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «οὐ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν δὲ ἀληθινὴν ἐνδείκνυται»² καὶ ὅτι «ὁ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ καταλογάδην συγγραμμάτων ἀδόξοτος Ζεὺς τὴν ἐννοίαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει»³. Τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν

1. Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, XXXI.

2. Προτρεπτικὸς VI, 72, Στρωματεῖς V, 14 § 111.

3. Στρωματεῖς V, 16 § 102.